

Пагута Т. І. к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. В статті розкрито, що в останні роки зростає увага до проблем теорії і практики естетичного виховання як засобу формування всебічно розвинутої, духовно багаті особистості. Показано, що від вирішення проблем, які пов'язані з естетичним вихованням, багато в чому залежить подальший розвиток культури особистості. Обґрунтовано, що естетичне виховання особливо важливо здійснювати в найбільш сприятливому для цього молодшому шкільному віці. Досліджено роль навчальних предметів в естетичному вихованні молодших школярів.

Ключові слова: естетичне виховання, молодші школярі, образотворче мистецтво, музика, природа, трудове навчання.

Аннотация. В статье раскрыто, что в последние годы возросло внимание к проблемам теории и практики эстетического воспитания как средства формирования всесторонне развитой, духовно богатой личности. Показано, что от решения проблем, связанных с эстетическим воспитанием, во многом зависит дальнейшее развитие культуры личности. Обосновано, что эстетическое воспитание особенно важно осуществлять в наиболее подходящем для этого младшем школьном возрасте. Исследована роль учебных предметов в эстетическом воспитании младших школьников.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, младшие школьники, художественное искусство, музыка, природа, трудовое обучение.

Annotation: In recent years, there has been increasing attention to the problems of theory and practice of aesthetic education as means of formation of all-round, spiritually wealthy person. The further development of the individual culture largely depends on the solution of problems related to aesthetic education. Aesthetic education is especially important to perform in the most favorable of the primary school age. The article shows the role of subjects in the aesthetic education of younger schoolchildren.

Keywords: esthetic education, younger schoolchildren, arts, music, nature, handcraft.

В останні роки зростає увага до проблем теорії і практики естетичного виховання особистості як найважливішого засобу формування її ставлення

до дійсності, засобу морального і розумового виховання та формування всебічно розвинутої, духовно – багатой особистості. При цьому формувати особистість і її естетичну культуру, – особливо важливо в найбільш сприятливому для цього молодшому шкільному віці.

У наш час вирішення проблеми естетичного виховання і розвитку особистості та формування її естетичної культури є одним з найважливіших завдань, що стоять перед школою. Зазначена проблема розроблена достатньо повно в працях вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, серед яких слід виділити публікації Д. Джола, Д. Кабалевського, Н. Киященко, Б. Ліхачова, А. Макаренка, Б. Неменського, В. Сухомлинського, М. Таборідзе, В. Шацької, А. Щербо та ін.

У наукових працях окремих вчених висвітлено загальні проблеми естетичного виховання молодших школярів (О. Абдулліна, Л. Ахмедзянова, А. Верхова, А. Зімічев, О. Купрін, А. Ліненко, Г. Нагорна, Л. Нечипоренко, В. Семиченко, Р. Хмелюк, О. Цокур, А. Шевченко), досліджено своєрідність процесу формування естетичної особистості (О. Берак, Е. Карпова, Н. Кічук, З. Курлянд, Н. Мартинович, О. Саган, В. Сластьонін) та естетичної культури школяра в умовах загальноосвітньої школи (Л. Гарбузенко, С. Гармаш, П. Кравчук, Г. Кутузова, С. Мельничук, М. Пічкур).

Мета нашої статті полягає у визначенні шляхів реалізації естетичного виховання школярів на уроках у початкових класах.

Естетичне виховання дітей формує вчитель початкових класів. Саме він закладає фундамент всебічного розвитку особистості, навчає своїх вихованців бачити прекрасне у навколишньому житті та у вчинках людей. Багатство духовної культури людини завжди визначається тими цінностями, які вона засвоює і осмислює, глибиною здобутих знань, умінням активно використовувати і застосовувати їх на практиці.

Естетичне виховання може здійснюватися через залучення учнів до художньо-творчої діяльності в закладах загальної та додаткової освіти, культури і т. п., а також у навчальній діяльності в різноманітних формах та видах позанавчальної виховної роботи. Переважно завдання естетичного виховання в освітньому процесі початкової школи вирішуються через такі предмети, як музика, образотворче мистецтво, літературне читання, природознавство і трудове навчання. Здійснюючи естетичне виховання, вчителів необхідно враховувати вікові особливості розвитку мислення, сприйняття, пам'яті, уяви дітей молодшого шкільного віку і будувати виховний процес у відповідності з цими особливостями. Розглянемо яким чином це можна здійснювати.

Музика – вид мистецтва, який відтворюючи дійсність, впливає на людину завдяки звуковим комплексам, що побудовані особливим чином. Музика в системі мистецтв займає особливе місце завдяки безпосередньому комплексному впливу на людину. Дослідження показують, що музика

впливає і на психіку, і на фізіологію людини, що вона може здійснювати заспокійливий та збудливий ефект, викликати різноманітні емоції. У зв'язку з цим в системі естетичного виховання музика має велику роль в розвитку загальних психічних властивостей, у вихованні емоційної чутливості, морально-естетичних ідеалів особистості, особливо у дітей.

«Музика – це мова почуттів, – писав В. Сухомлинський. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї. Без музики важко переконати дитину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури [1, с. 553].

Музика збуджує у дітей різноманітні почуття, від простого задоволення до глибокого морального переживання. Вона допомагає формувати смаки, ідеал і впливає на формування поведінки людини.

Програма з музики в початкових класах передбачає розвиток музичного слуху на основі співу, прослуховування музики та проведення багатогранної виховної роботи із залученням музики. Музика повинна пронизувати всі ланки дитячого життя; хто недооцінює її роль у виховному процесі, той завдає великої шкоди формуванню майбутнього громадянина, адже вона, мабуть, один із найефективніших засобів впливу на емоційну, чуттєву та вольову сфери дитини.

В. Сухомлинський писав, що «музика й співі в школах – не тільки навчальний предмет, а й могутній засіб виховання, який може надати емоційного й естетичного забарвлення всьому духовному життю людини».

Музика є важливим фактором виховного впливу, прагнення до самовиховання, задоволення духовних потреб дитини, адже «якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо в звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на такий щабель культури, якого не можна досягти ніякими іншими засобами. Почуття краси музичної мелодії відкриває перед дитиною власну красу – маленька людина усвідомлює свою гідність» [1, с. 63].

Уроки музики поєднуються із заняттями в гуртках художньої самодіяльності в процесі позакласної та позашкільної роботи. Все це веде до розвитку цілеспрямованого сприйняття учнями музичних творів, розуміння й естетичної оцінки ними музичного образу. Система знань, умінь і навичок в учнів активізує музичні асоціації, сприяє осмисленому сприйманню музичних творів.

У процесі ознайомлення дітей із музичним мистецтвом потрібно приділяти особливу увагу розвитку у молодших школярів сприйманню й оцінці музичних творів, формуванню естетичного відношення.

Автори посібника «Основи естетичного виховання» зазначають, що одним із основних завдань музичного виховання є формування інтересу і

любові до музики, до такого спілкування з нею, яке буде сприяти естетичній насолоді музикою, до розуміння її змісту [2, с. 48].

Навчальна програма в початкових класах передбачає вивчення музичної грамоти, формування музичних умінь, навичок читати ноти, розвивати слухові і вокальні дані учнів. Значна увага приділяється українській музиці: народні пісні, обробці її композиторами, творам композиторів для дітей, різним музичним жанрам. У початковій школі діти знайомляться з творчістю таких композиторів як Л. Бетховен, М. Глінка, Д. Кабальєвський, М. Леонтович, М. Лисенко, В. Моцарт, М. Степовий, П. Чайковський, Ф. Шопен та ін.

У молодшому шкільному віці багато дітей досить точно можуть відтворити мелодію, правильно визначити її характер, дати естетичну оцінку музичному твору, здатні емоційно пережити прослуханий твір, розуміти його «мову», але для цього завдання вчителя полягає в тому, щоб навчати дітей бачити прекрасне в музиці.

Як зазначає М. Таборідзе, увесь навчальний процес повинен бути спрямований на те, щоб на заняттях діти могли не тільки пізнавати виразні сторони музичного твору, а й орієнтуватися у його структурі, для того щоб виробити конкретні навички для осмисленого сприйняття музичних творів [3, с. 37].

Уроки образотворчого мистецтва мають також велике значення в естетичному вихованні молодших школярів. Засобами живопису, скульптури, графіки архітектури розкривається краса життя, природи, суспільства, виражаються найвищі думки, почуття, прагнення людей, таврується все підле і ганебне. Здатність розуміти і відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві. Вчитель повинен прищеплювати дітям любов та заохочувати їх до малювання, виконання графічних робіт на усіх уроках і в позаурочний час.

Важливе місце в розвитку молодшого школяра займає образотворче мистецтво. «Твори образотворчого мистецтва, – писав В.Сухомлинський, – утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість в її власних очах» [1, с. 557].

На думку В. Сухомлинського «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу. Як гімнастика випрямляє тіло, так мистецтво випрямляє душу. Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду» [1, с. 544].

Основним завданням занять образотворчим мистецтвом з дітьми молодшого шкільного віку є збагачення і уточнення дитячих уявлень про предмети і явища природи, про оточуючу дійсність, про життя людей, про рідну країну. Знайомлячи дітей з образотворчим мистецтвом, необхідно заохочувати їх до занять малюванням та іншими видами цього мистецтва. Тільки на цій основі можна розвивати поступово усвідомленні естетичні почуття, художній смак, які необхідні дитині для творчості. Образотворче

мистецтво сприяє розвитку особистісних якостей, таких як відчуття краси та гармонії, здатності емоційно відгукуватись на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі, вміння бачити прекрасне у спостережуваних явищах та усвідомлювати його, потреби в спогляданні та милуванні.

На уроках образотворчого мистецтва дітей знайомлять з різними жанрами: живописом, архітектурою, скульптурою, графікою декоративно-прикладним мистецтвом.

Декоративно-прикладне мистецтво – особлива галузь художньої діяльності, у продуктах якої досягнення практичної мети органічно зливається з формальним рішенням, що має естетичну значущість. Цей вид мистецтва є одним із найдавніших видів художньої творчості, який активно розвивається. Він існує у предметах побуту, які створені за законами краси. Ці речі є не тільки корисними, але й прекрасними, вони мають свій стиль та художній образ, який відтворює їх призначення і несе узагальнену характеристику типу життя й світогляду народу та епохи.

Декоративно-прикладне мистецтво є національним за своєю природою, воно народжується із звичаїв, навичок, вірувань народу і безпосередньо наближається до його виробничої діяльності та побуту [4, с. 138–139].

Позитивною особливістю цього мистецтва є залучення дітей до прекрасного через різноманітні форми, які органічно вплітаються в повсякденне життя, побут, одяг, житло родини – розмальовані декоративні тарілки, різьблені з дерева речі, художні вироби з глини (гличики, миски, макітри, малі форми скульптури, кахлі), прикраси одягу, різні види тканини. Цінність будь-якого мистецтва, зокрема і народного, визначається багатством засобів, за допомогою яких втілюються певні ідеї. У цілому саме у співвідношенні мистецтва з життям виявляється його естетична цінність як могутнього засобу освоєння і перебудови світу. Тому звернення до національного є на сьогодні одним із головних засобів нашого самозбереження.

Використання декоративно-прикладного мистецтва в навчальному процесі є суттєвим вкладом у формування морально-естетичного світогляду молодших школярів. Декоративно-прикладне мистецтво становить собою величезний досвід розвитку народу та його культури, формує глибоку повагу до джерел, розвиває патріотичні почуття і переконання як результат розуміння своєї належності до нації.

Теоретичний аналіз і емпіричне дослідження дозволили виділити такі основні напрями естетичного виховання молодших школярів на уроках трудового навчання: 1) створення сприятливих умов праці; 2) постановка мети праці; 3) вибір об'єкта праці; 4) естетичний аналіз предметів праці.

Трудове навчання завжди тісно пов'язане з естетичним вихованням. Естетичне ставлення до дійсності включає в себе не тільки естетичні переживання, смаки тощо, а й естетичну діяльність і насамперед естетику праці.

Естетичне виховання на уроках праці в значній мірі пов'язано з вибором об'єкта праці. Це перший етап підготовки дітей до виконання трудового завдання та перший крок естетичного впливу на них. Ефективність його завжди залежить від того, наскільки педагогічно правильно вчитель його організовує, наскільки активно залучить школярів до участі у виборі об'єкта праці, які вимоги пред'явить до наміченого для виготовлення виробу.

Здійснюючи систему естетичних впливів на молодших школярів на уроках праці, слід виділити в трудовому процесі такий етап, як естетичний аналіз виробу-зразка, тобто розгляд його з точки зору того, що в ньому є предметом нашого естетичного відношення.

Завдання естетичного аналізу – дати розгорнуту естетичну оцінку виробу у словесній формі. Значення цього етапу не викликає сумнівів, оскільки в процесі аналізу :

- школяр вчиться чітко висловлювати своє естетичне судження про предмет; формулюючи своє висловлювання, він прагне глибше осмислити особливості предмета та сутність свого ставлення до нього;

- систематично висловлюючи свою думку, він активно вправляє свій естетичний смак;

- постійно порівнюючи свою оцінку з оцінкою інших, особливо з оцінкою вчителя, учень збагачує свої уявлення про красу предметів.

Проведене дослідження засвідчує, що сутність естетичного виховання полягає в організації різноманітної художньо-естетичної діяльності учнів, спрямованої на формування у них здібностей повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного в мистецтві і житті, на вироблення естетичних понять, смаків та ідеалів, розвиток творчих задатків дітей.

Можливості естетичного виховання на уроках трудового навчання дуже широкі і різнобічні. На трудових заняттях потрібно виробляти трудові навички та естетичне ставлення до праці. Дітям слід надати широку можливість творити – виготовляти вироби, що вимагають розуміння креслення і правильної розмітки матеріалу, якісної обробки його, продуманого монтажу, певного смаку при підборі оздоблювального матеріалу.

Було виявлено, що естетичне виховання молодших школярів на уроках трудового навчання здійснюється за такими основними напрямками: створення сприятливих умов праці; постановка мети праці; вибір об'єкта праці; естетичний аналіз предметів. До сприятливих умов перш за все відносяться: гігієнічні умови – просторий, світлий клас, колірне рішення; естетика робочого місця – висока якість інструментів, обладнання, матеріалів. Постановка мети праці повинна бути використана як чинник естетичного впливу на молодших школярів. Чим яскравіше і цікавіше мета, тим результативніше праця школярів. Об'єкти праці повинні відповідати ряду вимог: привабливий зовнішній вигляд, насичення

трудового процесу трудовими операціями, відповідність рівню розвитку дітей, різноманітність об'єктів праці і подальше застосування виробів. У процес естетичного аналізу предмету повинні бути включені всі учні [5].

Найбільш привабливими для молодшого шкільного віку є такі види художньо-творчої діяльності: малювання, ліплення, хореографія, музика, театральна-художня діяльність, види ігрової діяльності. Саме ці види творчості сприяють розвитку уяви, фантазії, оригінальності мислення, здатності до перевтілення.

Естетичне виховання здійснюється і на уроках природознавства. Воно являє собою систему педагогічної діяльності, яка містить сприйняття й осмислення естетичних якостей природи під час спостережень на уроках, в позаурочний час. Залучити дітей до краси природи – важливе завдання вчителя.

В. Разумний відмічає, що великого значення в діяльності людини відіграє природа. Вона є величезним джерелом для естетичних переживань школярів. На відміну від творів мистецтва природа натуральна і мінлива. Картини природи завжди свіжі і натуральні, в них великий спектр фарб, який постійно змінюється в залежності від пори року, доби і погоди. Кожен момент оточуючого природного середовища має щось прекрасне. Природа ушляхетнює почуття, впливає на весь духовний світ дитини. Феєрія фарб заходу сонця на морі, різнобарв'я квітів і відблиск снігу – все це постійно, з перших наших кроків накопичує наші переживання. Вони досить звичні для нашої психіки, так органічно переплетені з першими і неусвідомленими дитячими враженнями, що створюється ілюзія вічності почуття краси природи. Це звичайно є результатом виховання. Таке виховання пов'язане, перш за все, з тим, що увага дитини звернена на дивовижну красу природи, на досконалість її форм, фарб, ліній, на органічність і цілісність її творінь. Ця увага базується на невичерпній допитливості дитини, на кожному кроці який відкриває перед нею світ, із дивуванням сприймаючою чудо прекрасного в природі [6, с. 59].

Природа – це один з факторів, що впливає на розвиток і формування естетичних почуттів, невичерпне джерело естетичних вражень і емоційного впливу на людину. Естетичні почуття – це чуття краси в явищах природи, в праці, в гармонії барв, звуків, рухів і форм. Гармонійна злагодженість в об'єктах цілого та частин, ритм, консонанс, симетрія викликають почуття приємного, насолоду, яка глибоко переживається та вшляхетнює душу.

Аналіз програми з природознавства початкової школи показав, що в ній передбачені такі форми організації навчальної роботи, які дають учителю можливість для естетичного виховання: уроки милування природою, екскурсії, прогулянки, проведення спостережень над змінами у природі, практичні заняття на пришкольних ділянках, куточках живої природи. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити дітей бачити, розуміти

красу природи, цінувати та оберігати її, розвивати естетичні смаки, судження, почуття.

Серед різноманітних засобів формування особистості, що широко обговорюється у вітчизняній та зарубіжній науково-методичній літературі, важливе місце належить урокам читання. Їх різноманітний вплив на естетичне виховання дітей набуває дедалі ширшого визначення в теорії та практиці школи.

Читання є процесом пізнання оточуючого світу через мову. Кожний предмет, явище дійсності, людські риси, почуття, думки позначаються певними словами. Дитина, навчившись говорити, несвідомо оволодіває номінативною функцією слова. Кожне слово для неї позначає певний об'єкт дійсності. Навчившись читати, діти зустрічають вже відомі їм слова у різних контекстах. Одне й те саме слово може виконувати різні функції залежно від його вживання в епічних, ліричних чи драматичних творах. На основі сприймання одного й того самого слова в різному контексті, в уяві дитини виникають різні образи. Таким чином розвивається творча уява школяра, поширюється його емоційно-чуттєвий досвід, набувається нова інформація, зростає інтелект.

Художня література – це мистецтво слова. Воно естетично відображає світ у художньому слові. Художня література порівняно з іншими видами мистецтва найбільш повно і всебічно відображає дійсність. Читаючи художню літературу, учні початкових класів пізнають красу рідного слова, специфіку художньої мови. Читаючи літературні твори, учні пізнають процес розвитку мистецтва слова, свою історію, красу людських взаємин, у них виникає естетичне ставлення до літературних героїв, природи, науки, суспільних процесів, прагнення наслідувати їх. Слово вчителя допомагає учням правильно сприймати твір, відчутти силу і красу його образів, зрозуміти естетичні погляди нашого народу. Використовуючи епітети, метафори, порівняння, уособлення тощо, автори художніх творів створюють живу картину дійсності.

Молодші школярі не мають великого досвіду спілкування з художньою літературою. Вони вперше серйозно і послідовно звертаються до неї на уроках читання і в процесі позакласної роботи з читання. Уроки читання збагачують дитину знаннями, які пробуджують її почуття, викликають у неї бажання стати кращою, зробити щось добре, допомагають усвідомити кращі людські риси: любов до природи, чесність, скромність, працьовитість, виховують моральні якості, культуру поведінки, формують особистість. Але зустріч із справді прекрасним приносить не лише почуття милування і заспокоєння. Краса – це заклик жити та діяти, ставати кращими, добрішими. Успіх полягає в удосконаленні самого уроку. А вдосконалювати урок – обов'язок кожного учителя.

На уроках читання діти аналізують художній твір. Аналіз літературного твору – невід’ємна частина цілісного пізнання, що базується на знанні тексту, загального характеру творчості письменника, розуміння спільних закономірностей літературної творчості. Творчий аналіз – засіб формування в дитини цілісного образного, емоційного, ідейного естетичного уявлення про твір.

Джерелом естетичної дії літературного твору є його художність. Як зазначав В. Белінський, художній твір повинен представляти собою єдність історичного і естетичного. Естетичність твору полягає в майстерності автора за допомогою виразних засобів показати красу природи, людських відносин тощо.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що школа здійснює естетичне виховання завдяки тому, що самі різні види мистецтва взаємодіють між собою. Ця взаємодія ґрунтується на міжпредметних зв'язках різних шкільних дисциплін, наприклад, літератури, образотворчого мистецтва, природознавства та музики, на яких здійснюється естетичне виховання за рахунок розкриття краси природи, науки, праці, фізичної культури, естетики взаємин у шкільному колективі.

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 649 с. **2.** Основы эстетического воспитания : пособие для учителя / [Ю. Б. Алиев и др.]; Под ред. Н. А. Кушаева. – М. : Просвещение. – 1986. – 240 с. **3.** Эстетическое воспитание школьников : вопросы теории и методики / под ред. М. Д. Таборидзе. – М. : Педагогика, 1988. – 101 с. **4.** Киященко Н. И. Искусство и духовный мир человека / Н. И. Киященко, Н. Л. Лейзеров. – М. : Знание, 1983. – 63 с. **5.** Виховання учнів у процесі трудового навчання / за ред. Т. Н. Мальковской. – 4-е вид. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с. **6.** Разумный В. А. Эстетическое воспитание / В. А. Разумный. – М. : Мысль, 1969. – с. 85.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.